

Χρ. Ἀραμπατζῆς

*Ὁ πατριάρχης Γερμανός Β΄
καί ἡ Λατινική Ἐκκλησία*

Ὁ πατριάρχης Γερμανός Β΄* ἀνῆλθε σὸν πατριαρχικό θρόνο στίς ἀρχές τοῦ 1223, διαδεχόμενος τὸν Μανουήλ Σαραντηνό¹. Βαθύς γνώστης τῶν πολυποίκιλων προβλημάτων, πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ὑπόδουλοι στοὺς Λατίνους Ὁρθόδοξοι πληθυσμοί, προσδιόρισε τὴ στάση του ἔναντι τῆς Ρώμης πάνω σὲ τρεῖς βασικὲς ἀρχές:

- α. Τὴν προάσπιση τῶν συμφερόντων τοῦ πατριαρχείου καὶ τοῦ δικαιοδοσιακοῦ του καθεστώτος, μέ τὴν παραμονή τῶν μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων καὶ ἱερέων στίς ἐπαρχίες τους.
- β. Τὴν διατήρηση τῆς πίστεως τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, τῶν κανόνων τους καὶ τῶν παραδόσεων πού ὡς ἐκκλησιαστικό ἔθος κληρονομήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀποστολική περίοδο.
- γ. Τὴν προσέγγιση τῶν δύο ἀλλοτε κέντρων τοῦ ἐνιαίου χριστιανικοῦ κόσμου, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινούπολης, ὥστε μέσα ἀπὸ ἓναν ἰσότιμο καὶ εἰλικρινή διάλογο νά λυθοῦν τὰ προβλήματα πού ἀμαύρωναν δύο αἰῶνες περίπου τίς σχέσεις τους, καὶ ἐπέτειναν τὸν πολιτικό ἀνταγωνισμό Δύσης-Ἀνατολῆς.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση αὐτὴ τὴν περίοδο χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο σημαντικὰ γεγονότα. Τὸ πρῶτο σημασιοδοτεῖται ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικό σχίσμα κυρίως μεταξὺ τῶν μητροπόλεων τῶν δυτικῶν ἐλληνικῶν ἡγεμονιῶν καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πού τὴν περίοδο αὐτὴ ἦταν ἐγκατεστημένο στὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, καὶ τὸ ὁποῖο τροφοδοτεῖται ἀπὸ πολιτικὲς ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις. Τὸ δεύτερο ἀφορᾷ τὸ ἤδη δύο αἰῶνων ὑφιστάμενο σχίσμα Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, τὸ ὁποῖο καθιστοῦσε τὸ ὀρθόδοξο ποίμνιο τῶν λατινικῶν κρατιδίων εὐάλωτο σὸν ἐκλατινισμό πού ἔντεχνα ἢ Λατινικὴ Ἐκκλησία προωθοῦσε. Μία διαδικασία στὴν ὁποία πολλοὶ σύγχρονοι ἐρευνητὲς βλέπουν τὴ γένεση τῆς Οὐνίας.

Τὸ πρῶτο γεγονός δὲν θά μᾶς ἀπασχολήσει, καθὼς δὲν περιλαμβάνεται στὸ πλαίσιο διαπραγμάτευσης τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ἐνῶ ἔχει ἐπισταμένως στὸ παρελθόν ἀπασχολήσει καταξιωμένους ἐρευνητὲς². Ἀντιθέτως τὸ δεύτερο γεγονός θά ἀποτελέσει τὸ κύριο πεδίο προβληματισμοῦ, ἀφοῦ λείπει μιά σύγ-

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ τὴν ἀνακοίνωσή μας στὴ Β΄ Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἑλλάδος-Κύπρου, πού ἔγινε στὴν Ἀθήνα στίς 26-28 Σεπτεμβρίου 1999.

1. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *ΕΕΒΣ* 33 (1964) 270-278.

2. Βλέπε τίς μελέτες τῶν Α. Karpozilos, *The ecclesiastical controversy between the Kingdom of Nicaea and the principality of Epiros (1217-1213)*, Θεσσαλονίκη 1973, καὶ Ἀλκμ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1990.

χρονη μελέτη πού θά ἀπεικόνιζε μέ σαφήνεια τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε τά γεγονότα αὐτά κατά τήν 20ετία πού ὁ Γερμανός παρέμεινε στόν πατριαρχικό θρόνο, τόσο στό πρακτικό ποιμαντικό επίπεδο ὅσο καί στό πεδίο τῶν θεωρητικῶν ἀντιπαραθέσεων.

Ἡ ὄλη διαπραγμάτευση ἐπικεντρώνεται στά κείμενα, ἐπιστολές καί ἔργα, μέσα ἀπό τά ὁποῖα διαπιστώνεται καί ἀποσαφηνίζεται ἡ θέση τοῦ Γερμανοῦ Β΄ γιά τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καί τίς κανονικές καί δογματικές διαφορές πού ἐμπόδιζαν τήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνίας μαζί της. Παράλληλα παρατίθενται ἀντιλήψεις του γιά τούς τρόπους καί τίς παραμέτρους, βάσει τῶν ὁποίων, θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἄρση ὄλων τῶν ἐμποδίων, ἐνώ ἰδιαίτερη μνεία θά γίνει καί γιά τήν ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται τήν ἐφαρμογή της ὁ Γερμανός στήν περίπτωση τῶν Λατίνων.

Οἱ πεποιθήσεις τοῦ Γερμανοῦ γιά τίς σχέσεις πού πρέπει νά διατηροῦν οἱ Ὁρθόδοξοι μέ τούς Λατίνους περιέχονται κυρίως στά ἑξῆς κείμενα ποιμαντικού χαρακτήρα:

- α. Στίς δύο ἐπιστολές του πρὸς τούς Κυπρίους, οἱ ὁποῖες βρῖσκονται σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τά προβλήματα διαποίμανσης πού κλήθηκαν νά ἀντιμετωπίσουν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, οἱ ἐπίσκοποι του καί οἱ ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ. Τά προβλήματα ὀφείλονταν στόν σκληρό καί μεθοδευμένο ἐκλατινισμό πού ἐπέβαλε παντοιοτρόπως ἡ λατινική ἱεραρχία³.
- β. Στήν ἐπιστολή του πρὸς τήν Ἱερά Μονή Ἰωάννου Προδρόμου τῆς Πέτρας στήν Κωνσταντινούπολη⁴.

Οἱ ἐκκλησιολογικές τους ἀπόψεις ἐκτίθενται μέ λεπτομερέστατη ἀναλυτική τεκμηρίωση στίς ἐπιστολές του:

- α. Πρὸς τόν Λατῖνο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1227-1228)⁵.
- β. Πρὸς τόν πάπα Γρηγόριο Θ΄ (1232)⁶
- γ. Πρὸς τούς καρδινάλιους (1232)⁷

3. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β΄, Α΄ ἐπιστολή σ. 5-14, Β΄ ἐπιστολή σ. 14-19.

4. G. Gill, «An unpublished letter of Germanus, Patriarch of Constantinople (1222-1240)», *Byzantion* 44 (1974), 138-151.

5. Μέρος τῆς ἐπιστολῆς δημοσίευσε ὁ Th. Uspenskij, *Organisation du second empire bulgare*, (στά ρωσικά) Odessa 1879, σ. 75-78, ἐνώ τά τμήματα πού δέν παραθέτει τά παριέλαβε ὁ Ἀνδρ. Δημητρακόπουλος στό ἔργο του *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, Λειψία 1872, σ. 40-43.

6. Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β΄, σ. 39-46.

7. Ἡ ἐπιστολή εἶναι προσιτή μέχρι σήμερα στοὺς ἐρευνητές ἀπὸ τῆ λατινική της μετάφραση, (A. Tautu, *Acta Gregorii X*, σ. 249-252), ἡ ὁποία σύμφωνα μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ V. Laurent (*Regestes* 1257) δέν ἀποδίδει τό πραγματικό νόημά της. Οἱ διαπιστώσεις καί οἱ παρατηρήσεις μας ἔχουν σάν βάση τό ἑλληνικό κείμενο, ἔτσι ὅπως αὐτό ἀνασυντίθεται ἀπὸ τά τέσσερα τουλάχιστον χειρόγραφα πού μελετήσαμε, ἤτοι τόν 83 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, φφ. 172-173, τόν 1379

δ. Πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο (1235-1236)⁸.

Τέλος ἡ δογματικὴ του κατάρτιση καὶ ἡ στοιχειοθετημένη με πατερικὰ καὶ ἁγιογραφικὰ κείμενα ἄποψη του γιὰ τὰ «καινοφανῆ» καὶ ἀπορριπτέα λατινικὰ δόγματα διαπιστώνεται ἔμμεσα στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Μονὴ τοῦ Ἰωάννη Προδρόμου Πέτρας καὶ ἄμεσα στὶς ἐξῆς πραγματείες του:

α. Στὴν «Ἀπαντητικὴ τῶν Ὁρθοδόξων ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Θ΄», πού ἐπιδόθηκε στὴν λατινικὴ ἀντιπροσωπεία κατὰ τὴν λήξη τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου (1234)⁹.

τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, φφ. 447-449, τόν 382 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων, φφ. 666-667, καὶ τόν 167 τῆς Ἱ. Μ. Διονυσίου, φφ. 27-30. Σὲ μεταγενέστερη φάση θὰ προχωρήσουμε στὴν κριτικὴ τῆς ἔκδοσης μὲ τὸ σύνολο τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Γερμανοῦ, πού ἔχουμε ἐντοπίσει.

8. Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύθηκε ἀνωνύμως ἀπὸ τὸν Α. Pavlov, *Kritičeskije opyty po istorii drevnejšei grecorusskoj protiv latinijam*, Saint-Petersbourg 1878, σ. 158-169. Ἡ ἐπιστολὴ μετὰ τὴν δημοσίευση ἀποδόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς Grumel-Michel στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαο Γ΄ (V. Grumel, «Jerusalem entre Rome et Byzance. Une lettre inconnue du patriarche de Constantinople Nicolas III à son collègue de Jerusalem vers 1089», *Échos d'Orient* 38 (1939), 105-117. A. Michel, «Die byzantinische und roemische Werbung um Symeon II von Jerusalem», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 62 (1942-1943), 164-169). Ὁ Dargouzès ἐπανεξετάζοντας τὸ κείμενο καὶ συνδυάζοντάς το μὲ παράλληλες μαρτυρίες τοῦ 13ου αἰ. τὸ ἀπέδωσε μὲ ἀρκετὴ πειστικότητα στὸν Γερμανό Β΄ (J. Dargouzès, «Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine», *REB* 23 (1965) 43-51). Ἀκολουθῶς ὁ Laurent (V. Laurent, *Regestes 1304, Remarques* 5) χωρὶς νὰ ἀμφισβητεῖ σοβαρὰ τὴν θέση τοῦ Dargouzès, τὸ τοποθετεῖ τὴν περίοδο τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Α΄. Ἡ δική μας θέση ταυτίζεται μὲ αὐτὴ τοῦ Dargouzès ἀφοῦ μιά σειρά ἀπὸ συγκεκριμένα θέματα πού ἀναλύονται στὴν ἐπιστολὴ συναντῶνται καὶ σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Γερμανοῦ. Συγκεκριμένα ταυτίζονται ἡ Παράδοσις τοῦ Πέτρου ὡς κορυφαίου, τὸ πρωτεῖο τιμῆς τῆς Ρώμης, ἡ ἀναφορὰ τοῦ Παύλειου χωρίου τῆς Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς γιὰ τὴν ἀναίρεση τῶν ἀζύμων καὶ τῆς Πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς πού παραλληλίζει τὴν παύση τῶν ἀζύμων μὲ τὴν παύση τῆς περιτομῆς, ἡ ταύτιση τῶν ἀμνῶν καὶ τῶν πικρίδων, τὸ τελειότερον τοῦ ἄρτου κ.ά. Σημαντικὸ στοιχεῖο θεωροῦμε πὺς εἶναι γιὰ τὴν χρονολόγησι τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ θέματος τῆς Ἰωαννείου Ἀποστολικότητος τοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν χρῆσι τῆς προβληματικῆς αὐτῆς στὴν παπικὴ ἀλληλογραφία τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ΄ πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους τὸ Νοέμβριον τοῦ 1204, λίγο μετὰ τὴν κατάληψι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, PL 215, VII ἐπιστολὴ 154. Διατηροῦμε ἐλάχιστες ἐπιφυλάξεις, ἐπειδὴ ἡ θεματολογία τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραμμάτων εἶναι τίς περισσότερες φορές κοινὴ, ἀφοῦ ἀναπαράγεται συνεχῶς κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀντιπαράθεσης Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, εἰδικὰ τὸν 13ο αἰῶνα.

9. Τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Φραγκ. Ἄλτερ, *Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ*, Βιέννη 1796, σ. 140-149. Παρ' ὅτι παραδίδεται ὡς ἀποτέλεσμα συνοδικῆς διαδικασίας, ἡ χειρόγραφη παράδοσις τὸ ἀποδίδει στὸ σύνολό τῆς στὸν Πατριάρχη Γερμανό Β΄. Συνταντάται δὲ συχνὰ σὲ κώδικες ἀντιλατινικοῦ περιεχομένου, εἰδικὰ τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνα, εἴτε ὀλόκληρο ὅπως στὸν κώδικα 382 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων φφ. 670-691, εἴτε ἀποσπασματικὰ καὶ ἐν μέρει ὅπως στὸν κώδικα 204 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, φφ. 338-358. Ὁ Ἄ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς στὸν κατάλογο τοῦ Μετοχίου, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Βρυξέλλες 1963, τ. 4, σ. 180, τὸ θεωρεῖ ὡς αὐτοτελὲς ἔργο τοῦ Γερμανοῦ Β΄, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ συμπληρωτῆ τοῦ κώδικα, ὁ ὁποῖος τὸ ἐπιγράφει «Τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυροῦ Γερμανοῦ τοῦ κατὰ τὴν Νίκαια, ἐκ τοῦ ἀντιρρητικῶ αὐτοῦ λόγου πρὸς Λατίνους, τοὺς τὸ προγραφέν τοῦ Νύσσης ρητὸν προβάλλοντας».

- β. Στην προαναφερθείσα επιστολή πρὸς τὸν Ἀθανάσιο Ἱεροσολύμων.
- γ. Στην πραγματεία του «Κατὰ Ἀζυμιτῶν Λατίνων» (Ἀνέκδοτη), ἡ ὁποία θεωροῦμε πὼς εἶναι τὸ κείμενο πού ἐπιδόθηκε στοὺς Λατίνους κατὰ τὴν Σύνοδο τοῦ Νυμφαίου¹⁰.
- δ. Στην ἐπιστολή του πρὸς ἄγνωστη βυζαντινὴ πριγκίπισσα, στήν ὁποία περιέχονται συνοπτικά οἱ λόγοι ἀποφυγῆς τῶν Ἀζύμων¹¹.
- ε. Στὸ «Συνοδικὸ τῆς Ὁρθοδοξίας» τοῦ 13ου αἰ., τὸ ὁποῖο σέ ἓνα μεγάλο ποσοστὸ μὲ τὴ μορφή πού μᾶς σώζεται εἶναι ἔργο δικό του¹².
- ζ. Στὸ ἄγνωστο ἔργο του, «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», τμῆμα τοῦ ὁποίου σώζει στὰ δογματικά του ἔργα ὁ Φιλόθεος Κόκκινος¹³.

10. Τὸ ἔργο παραδίδεται μόνο σέ ἓνα χειρόγραφο, τὸν κῶδ. 382 τῆς Μ. Ἰβήρων, φφ. 691β-695α. Τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου ταυτίζεται μὲ τὴν προβληματικὴ πού ἀναπτύσσεται στήν λατινικὴ περίληψη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου πού ἐπιδόθηκε στήν παπικὴ ἀντιπροσωπεία τῆς συνόδου τοῦ Νυμφαίου, G. Golubovich, «Disputatio Latinorum et Graecorum seu Relatio Apocrisiariorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nyphaeae in Lydia (1234)», *Archivum Franciscanum Historicum* 12 (1919), 454-455.

11. Ἡ ἐπιστολή μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνο ἀπὸ ἓνα λατινικὸ χειρόγραφο, πού περιέχει ἓνα τμῆμα τῆς καὶ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν A. Dodaine, «Contra Graecos», *Premiers écrits polémiques des Dominicains d'Orient*, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 21 (1951), 376-378, 428-430. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει τὸ περιεχόμενό της, τὸ ὁποῖο ὡς πρὸς τὴν φρασεολογία, τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὴν προβληματικὴ, στὸ μέρος πού μᾶς εἶναι γνωστὴ, ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀνέκδοτη πραγματεία του Κατὰ Ἀζυμιτῶν Λατίνων.

12. Δημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς V. Laurent - J. Darrouzès, *Dossier Grec de l'union de Lyon (1273-77)*, σ. 128-130, 574-588. Οἱ ἐκδότες δὲν ἀποδέχονται τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Εὐγενικοῦ, πού ἀποδίδει τὴν πατρότητα ἐνὸς τέτοιου κειμένου τοῦ 13ου αἰ. στὸν Γερμανὸ Β' (Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, *Τόμος Καταλλαγῆς*, Ἰάσιο 1692, σ. 248-251). Τὸ θεωροῦν ὡς ἔργο τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπα, συνθέτη τοῦ ἀντιλατινικοῦ κώδικα πού τὸ περιέχει, καθὼς ὅπως ἰσχυρίζονται δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἐπίσημα ἀρχεῖα τῆς περιόδου τῆς πατριαρχείας τοῦ Γερμανοῦ Β' ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας Πράξης. Ἀντιθέτως μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Εὐγενικοῦ συμφωνοῦν τὰ ἀνέκδοτα καὶ ἐκδομένα κείμενα τοῦ Γερμανοῦ Β', στὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται αὐτολεξεί οἱ παρατιθέμενες φράσεις τοῦ Συνοδικοῦ. Στὴν ἔκδοση τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Γερμανοῦ Β' πού προετοιμάζουμε θὰ γίνῃ ἰδιαιτέρη μνεία καὶ ἀναλυτικὴ τεκμηρίωση τῶν θέσεών μας.

13. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔργου σημειώνει πρῶτος ὁ Λ. Ἀλλάτιος, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione libri tres*, Cologne 1648, (φωτ. ἀνατ. 1970), σ. 712, μὲ τίς ἐξῆς παρατηρήσεις: «Hinc iisdem temporibus Germanus Patriarcha Constantinopolitanus scripsit de professione Spiritus sancti adversus Latinos. P. Ἐάν ὑμεῖς μένητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἐστέ...». Ὁ Ἀλλάτιος προσδιορίζει μάλιστα τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου, κάνοντας μία συνοπτικὴ περιγραφή του. Τὸ ἔργο περιέχει κατὰ τὸν Ἀλλάτιο πατερικὰ χωρία πού ἐνισχύουν τὴν θέση τῶν Ὁρθοδόξων, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ἡ δευτέρη μαρτυρία γιὰ τὸ ἔργο προέρχεται ἀπὸ τὴν δημοσίευση τῆς ἀπάντησης τοῦ Γερμανοῦ Β' καὶ τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου πρὸς τὸν πάπα Γρηγόριο Β', στὸ τέλος τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, ἀπὸ τὸν Φρ. Ἄλτερ, *Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ*, Βιέννη 1796, σ. 141: «...τούτοις ἐξακολουθήσαντες οἱ ἐν ἁγίοις πατράσι περιφανέστεροι, καὶ λόγου δυνάμει τῶν ἄλλων προέχοντες, ἐν πολλοῖς τῶν αὐτῶν λόγων, πνεῦμα υἱοῦ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα εἰρήκασι, κατὰ φυσικὴν οἰκείωσιν καὶ ὁμοουσιότητα ὡς καὶ ἄλλοτε τὸ περὶ τούτου ἐδείξαμεν...». Ἡ τρίτη μαρτυρία εἶναι ἡ περι-

I. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ ΣΤΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ
ΕΡΓΑ ΤΟΥ

Στίς δύο ἐπιστολές του πρὸς τοὺς Κυπρίους διαπιστώνονται δύο διαφορετικές τακτικές τίς ὁποῖες ἀκολουθεῖ ὁ Γερμανός γιὰ νά ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῶν Ὁρθοδόξων κληρικῶν μέ τήν Λατινική ἱεραρχία, καί οἱ ὁποῖες ἀφορμῶνται καί βρίσκονται σέ σχέση αἰτίου-αἰτιατοῦ μέ τήν τακτικὴ ἐκλατινισμοῦ πού ἀκολουθοῦν οἱ Λατῖνοι καί τήν πρόδοδό της.

Στὴν πρώτη ἐπιστολή, γραμμμένη τὸ 1223, διαπιστώνει καί ἐκθέτει μέ ἀπλότητα καί σαφήνεια τὰ ὑφιστάμενα προβλήματα πού τοῦ ἔθεσαν μέ μορφὴ ἐρωτήσεως οἱ Κύπριοι, ἦτοι α) τὴν διὰ χειραψίας ὑποταγὴ τῶν Ὁρθοδόξων ἐπισκόπων στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο, β) στὴν ἀπόδοση συγκεκριμένου ποσοῦ γιὰ τὴν ἀνάληψη ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος καί γ) στὸ δικαίωμα πού διατηροῦσε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος νά ἐκδικάζει σέ δεῦτερο βαθμὸ τίς ἀποφάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων καί ἀξιωματοῦχων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Εἰσαγωγικά ὁ Γερμανός Β΄ προτρέπει τοὺς Κυπρίους κληρικούς στὴν διατήρηση τῶν κανόνων, τῶν παραδόσεων καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων, χωρὶς νά κάνει λόγο γιὰ θέματα πίστεως, γιὰ τὰ ὁποῖα οὔτε ρωτήθηκε οὔτε τοῦ ἐπισημάνθηκαν λατινικὲς ἀπαιτήσεις σ' αὐτόν τὸν τομέα. Ἀπεναντίας, γράφει, ἀρχικά θά ἄφηνε τὸ θέμα στὴν κρίση τῶν Κυπρίων, ὥστε νά πράξουν ὅ,τι αὐτοὶ ἐκριναν σωστό γιὰ τὸ ποίμνιο ἀσκώντας τὴν πρέπουσα στίς περιστάσεις οἰκονομία, ὑποκρινόμενοι ὅτι ἀκολουθοῦν τίς προσταγές τῶν Λατίνων, ἐφόσον διέγνωσαν ὅμως ὅτι δέν «ἐπισειεταί τις ἀθέτησις τῶν κανόνων, τῶν παραδόσεων καί τῶν ἐθίμων»¹⁴.

σότερο ἀξιόπιστη, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐγγύτερη πρὸς τὸν Γερμανὸ καὶ παραθέτει συγκεκριμένα χωρία καί κείμενα τοῦ Γερμανοῦ. Μᾶς ἔγινε δέ προσιτὴ μετά ἀπὸ τὴν ἐκδοση τῶν ἀνεκδότων δογματικῶν λόγων τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου ἀπὸ τὸν Δημ. Καϊμάκη, *Φιλοθέου Κοκκίνου Δογματικά Ἔργα*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 207-211. Τὰ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ δέν ταυτίζονται μέ κανένα ἐκδεδομένο ἔργο του, παρ' ὅτι εἶναι κοινὴ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση καί προβληματικὴ. Ὡς πρὸς τὸν τίτλο τοῦ ἔργου ὁ Φιλόθεος Κόκκινος γράφει (σ. 206): «Οὗτος καί γάρ ὁ μέγας (Γερμανός) πρὸς Λατίνους ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως τὸν ἑαυτοῦ ποιούμενος λόγον, καί τῶν εὐαγγελικῶν τε καί πατρικῶν προϋστάμενος ὄρων, ἐπειδὴ τὰ περὶ μετοχῆς καί κοινωνίας Θεοῦ διασκοπούμενος ἦν καί τοὺς περὶ τούτω τῶν θεολόγων ἱεροῦς λόγους, ἄλλους τε πολλοὺς, καί τοὺς κορυφαίους μάλιστα καί προὔχοντας αὐτῶν ἐπεισάγει, διὰ τῆς ἐκείνων θεολογίας τὴν καινοφανῆ τῶν Λατίνων δόξαν ἐλέγχων, κακῶς οἰομένων, τῆς οὐσίας αὐτῆς, καί οὐ τῆς οὐσιώδους ἐνεργείας καί τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἁγίους μετέχειν».

14. Κ. Σάθα, Α΄ ἐπιστολή, σ. 10: «... ὅπου δέ γε οὐκ ἐπισειεταί τις ἀθέτησις ...». Ἡ προὔποθετικὴ ἀρχὴ πού εἰσάγει ὁ Γερμανός Β΄ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀσκησιμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας δέν πρέπει νά βρισκεται σέ ἀντίθεση ἢ νά ἀθετεῖ ὄχι μόνο δόγματα ἀλλὰ καί κανόνες, ἔθιμα καί παραδόσεις. Ὁ τρόπος δέ πού τὴν ἀντιλαμβάνεται, ὡς ἓνα εἶδος ὑποκρισίας πού θά διευκόλυνε τὸν βίω τῶν Ὁρθοδόξων ὑπὸ τὸν λατινικὸ ζυγὸ, θά ἀποτελέσει ἰσχυρὸ προηγουμένο, τὸ

Ἀπό τὰ τρία ζητήματα, μόνο τό πρῶτο τόν ἀπασχολεῖ, καθώς ἡ χειραψία πού ἀπαιτοῦσαν οἱ Λατῖνοι ἀπό τούς ἐπισκόπους καί τούς ἱερεῖς ἰσοδυναμοῦσε σέ ἐκκλησιαστική ὑπαγωγή στόν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καί δι' αὐτοῦ στόν ἐπίσκοπο Ρώμης. Ὁ Γερμανός ἐπιχειρῶντας νά δικαιολογήσει τήν θέση του, πού συνίσταται στήν ἀπαγόρευση αὐτῆς τῆς ἐνέργειας, χαρακτηρίζει τούς Λατίνους σχισματικούς, χωρίς νά τεκμηριώνει περαιτέρω τήν ἄποψή του¹⁵. Ὅμως καί αὐτή του ἡ ἐρμηνεία ἔχει ἀρκετά ἀδύνατα σημεῖα, τά ὁποῖα ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ Λατῖνοι, ἰσχυριζόμενοι ὅτι οἱ κανόνες σιωποῦν μπροστά σ' αὐτό τό γεγονός καί δέν προβλέπεται ἀπ' αὐτούς παρόμοια ἀπαγόρευση¹⁶. Ἀναγκάζεται νά ἀφήσει πρὸς τό παρόν τήν θεωρητική τεκμηρίωση τῆς προτροπῆς του καί νά ἀναζητήσει τὰ ἐπιχειρήματα ἀπό τήν ἐμπειρική πραγματικότητα. Δράττεται λοιπόν τῆς εὐκαιρίας νά χρησιμοποιήσει τὰ παθήματα τῶν Ὁρθοδόξων ἱερέων τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἐνέδωσαν σέ παρόμοια ἀξίωση τῶν Λατίνων, δηλαδή τήν διά χειραψίας ὑποταγή, διαπίστωσαν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτή ἀποτελοῦσε «προδοσίαν πατροπαραδότου πίστεως καί χειραγωγίαν πρὸς ὑποταγὴν τῆς σφῶν ἐκκλησίας, καί εἰς πάνθ' ὅσα τὰ τῆς γηραιᾶς εἰθιστῆς Ρώμης παραληροφρονήματα»¹⁷. Πρὸς ἀποφυγὴ ἑνός παρόμοιου φαινομένου ὁ Γερμανός Β' προτείνει τήν ἄρνηση τοῦ αἰτουμένου ἀπὸ τούς Λατίνους, ἐνῶ συγχρόνως κρίνει ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, πού θά ἐπέτρεπε γιὰ τό καλό τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας τήν χειραψία αὐτή δέν θά ἀπέβαινε εἰς ὄφελός του καί ἐπιπλέον θά προκαλοῦσε σύγχυση καί θόρυβο μεταξύ τῶν πιστῶν¹⁸. Ἀντι-

ὁποῖο ἐπικαλοῦνται ἀργότερα οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, δταν ἐπιδιώκουν τήν προσέγγιση μέ τή Ρώμη γιὰ πολιτικά ὄφελῃ. Ἡ περίπτωση τοῦ Μιχαήλ Η' καί τῶν ἐπισυμβάντων κατά τήν περίοδο τοῦ 1272-1277 εἶναι ἐνδεικτικά αὐτῆς τῆς τακτικῆς. Πρβλ. Χρ. Ἀραμπατζή, *Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καί ἡ σύνοδος τῆς Λυών (1274)*, Θεσσαλονίκη 1994 (διδακ. διατριβή), σ. 148 ἔ.

15. Κ. Σάθα, Α' ἐπιστολή, σ. 8.

16. Κ. Σάθα, *δ.π.*, σ. 11. Ἡ διά χειραψίας ὑπαγωγή ἀποδίδεται σέ πολεμικά ἔθιμα πού ἐπικράτησαν στή Δύση καί ὄχι σέ ἐκκλησιαστική παράδοση.

17. Κ. Σάθα, *δ.π.*, σ. 10-11.

18. Ἡ συνέπεια τοῦ Γερμανοῦ στό ζήτημα αὐτό ἐπαληθεύεται στήν περίπτωση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου, ὁ ὁποῖος ἀποδεχόμενος τήν ὑπαγωγή του στόν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο, ἀναγκάστηκε ἀργότερα σέ ἐγγραφή μεταμέλεια καί ὁμολογία τοῦ λάθους του, ὥστε νά γίνει ξανά ἀποδεκτός στό σῶμα τῆς Ὁρθοδοξίας. V. Laurent, *Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I, Fasc. IV, Paris 1971, σ. 59-60. Ὁ Laurent χρονολογεῖ τήν ὑποταγή λίγο μετά τό 1229, ἐνῶ τό *Βραχύ Χρονικό* (ἐκδ. P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken I*, Wien 1975, σ. 199) τήν καθορίζει τό 1238. Σχετικά μέ τήν χρονολόγηση τῆς πράξης αὐτῆς θά θέλαμε νά ἐκφράσουμε τίς ἐπιφυλάξεις μας. Ἡ μελέτη τοῦ χειρογράφου κώδικα 381 τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων πού τήν περιέχει σέ συνδυασμό μέ τό περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου πρὸς τόν Ἰωάννη Βατάτζη (Σπ. Λάμπρος, «Κυπριακά καί ἄλλα ἐγγραφα», *NE* 14 (1971), 41-43), μάς ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἡ συνοδική αὐτή πράξη πρέπει νά ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα διαβουλεύσεων Πατριάρχου-Αὐτοκράτορα, μετά τήν ἐπιστολή διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου. Πιστεύουμε ὅτι ἡ πράξη αὐτή πρέπει νά τοποθετηθεῖ στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1230, πρὸς τό τέλος τῆς πα-

θέτως τὰ ἄλλα δύο ζητήματα, συνεχίζει, θεωροῦνται ἐπουσιώδη καὶ ἐντάσσονται στὴν πρακτικὴ τῆς ἄσκησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καθὼς εἶναι ἀδιάφορα ὡς πρὸς τὶς ἐκκλησιαστικὲς τοὺς ἐπιπτώσεις καὶ συνάδουν μὲ τὸν ἀλαζονικό καὶ φιλοχρήματο χαρακτήρα τῶν Λατίνων. Τὴν ἴδια ἄσκηση οἰκονομίας καὶ ἐπιείκειας ζητεῖ ὁ πατριάρχης καὶ γιὰ αὐτοὺς πού γιὰ λόγους προάσπισης τοῦ ποιμνίου τοὺς ὑπέπεσαν σέ μικρά, ὅπως τὰ χαρακτηρίζει, παραπτώματα ἀποδεχόμενοι τὶς λατινικὲς ἀξιώσεις¹⁹.

Στὴν δευτέρῃ του ἐπιστολῇ, γραμμένη ἕξι χρόνια ἀργότερα, τὸ 1229 τὰ ἐπιχειρήματά του γίνονται περισσότερο συγκεκριμένα κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της, ἡ ἀποτελεσματικότητά τῶν προτροπῶν τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς του ἦταν περιορισμένη, ἐνῶ ἡ διαδικασία ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου μὲ βάση τὰ πρότυπα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης εἶχε προχωρήσει σημαντικά²⁰.

Ἀρκετοὶ ἱερεῖς καὶ ἐπίσκοποι δὲν ἀποδέχθηκαν τὴν πατριαρχικὴ παραίτηση καὶ ὑπήχθησαν τελικὰ στὸν Λατῖνο ἀρχιερέα. Σημαντικότερη δὲ θεωρεῖται ἡ προοδευτικὰ ἐκδηλούμενη ὑποταγὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νεοφύτου, ὁ ὁποῖος ἐπιστρέφοντας στὴν Κύπρο τήρησε μιὰ στάση περισσότερο ἐφεκτικὴ ἔναντι τῶν Λατίνων ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀπλὸς κληρὸς²¹.

Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Γερμανοῦ στὴ Β΄ ἐπιστολῇ εἶναι νὰ κωδικοποιήσει τοὺς κανονικοὺς καὶ δογματικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Λατῖ-

τριαρχίας τοῦ Γερμανοῦ Β΄ καὶ μετὰ τὸ 1238, ὁπότε μαρτυρεῖται τὸ γεγονός ἀπὸ τὸ *Βραχὺ Χρονικό*. Τὸ δεύτερο θέμα πού ἀνακύπτει εἶναι ἂν πράγματι ἐγινε ἡ ἀποκατάσταση τῆς κοινω- νίας μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Κύπρου κατὰ τὴν πατριαρχία τοῦ Γερμανοῦ. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου καὶ ἡ πραγματεία του γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύ- πρου μαρτυρεῖ ὅτι οὐδέποτε μετὰ τὴν διακοπὴ τῶν σχέσεων ἐπανῆλθαν στὴν προγενέστερη κα- τάσταση, δηλαδὴ τῆς κοινωρίας (Ἰωσήφ Βρυεννίου, *Πρακτικά τῆς ἐν Κύπρῳ συνόδου*, ἐκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 17 (1886), 49-51). Ὡς πρὸς τὸ ὀρθόν καὶ κανονικόν τῆς ἐνέργειας τοῦ Γερμανοῦ Β΄, πέραν τῆς δικαιοσύνης του ἀπὸ τὴν πορεία τῶν γεγονότων βλέπε καὶ Γερ. Κονιδάρη, «Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τακτικά ἀπὸ τοῦ ἡ' μέχρι καὶ τοῦ ιβ' αἰῶνος», *Πρακτικά τοῦ πρώτου διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ συνεδρίου*, Λευκωσία 1975, τ. Β΄, σ. 100-120.

19. Κ. Σάθα, Α΄ ἐπιστολῇ, σ. 13-14.

20. H. Magoulias, *A study in Roman and Greek Orthodox Relations*, σ. 79-83· J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, N. Jersey 1979, σ. 58-61.

21. Ἀρκετὰ ἐρωτηματικά προκαλεῖ ἡ στάσις τοῦ Νεοφύτου τὴν περίοδο αὐτή, καθὼς στὴν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ἰωάννη Βατάτζη (1230-1240), στὴν ὁποία κατηγορεῖ τὸν Γερμανὸ γιὰ ἀντικανονικὴ ἐπέμβαση στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἀποδίδει τὸ μαρτύριο τῶν 13 Κυπρίων μοναχῶν στὴν σκληρὴ καὶ ὕβριστικὴ συμπεριφορὰ τοὺς ἔναντι τῶν Λατίνων. Σπ. Λάμπρος, *Κυπριακά καὶ ἄλλα ἔγγραφα*, σ. 43. Τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἐρμηνεία, ἡ ὁποία συμφωνεῖ μὲ τὶς θέσεις τοῦ Γερμανοῦ Β΄ συναντοῦμε στὸν Ἰωσήφ Βρυέννιο, στὴν πραγματεία του γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου. Ἰωσήφ Βρυεννίου, *Μελέτη περὶ τῆς τῶν Κυπρίων πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν με- λετηθείσης ἐνώσεως*, ἐκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως Τά εὐρεθέντα, ἀνατ. Β. Ρηγόπουλος, Θεσσαλο- νίκη 1990, σ. 11-15.

νοι ἦταν ἔκθετοι ἔναντι τῆς κανονικῆς παράδοσης καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Θίγονται δύο ζητήματα, ἓνα κανονικοῦ καὶ ἓνα δογματικοῦ χαρακτήρα. Πρῶτα τίθεται τὸ κανονικὸ ζήτημα, στὸ ὁποῖο δίνει ἰδιαιτέρη σημασία ὁ Γερμανὸς καὶ τὸ ὁποῖο συνοψιζόταν στὴν ὑπέρβαση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁρίων τοῦ δικαιοδοσιακοῦ καθεστῶτος τῆς Ρώμης. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἦταν ἔκθετος ἔναντι τῶν κανόνων, καθὼς μέ τις ἀπληστες φιλοδοξίες του καὶ τις καινοφανεῖς θεωρίες του περὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας²², ἀνέτρεπε τὸ σύστημα τῆς πενταρχίας καὶ εἰσπηδᾶ σέ δικαιοδοσιακά ὄρια ἄλλης Ἐκκλησίας, προκαλώντας σύγχυση καὶ ποικίλα προβλήματα²³. Ὁ Γερμανὸς Β΄ παρ' ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἦταν αὐτοκέφαλη καὶ δέν ὑπαγόταν σέ κάποιο πατριαρχεῖο, δέν τὸ ἀναφέρει ρητᾶ, ἀλλὰ σημειώνει ἀόριστα τὴν ὑπέρβαση τῶν ὁρίων ἐκ μέρους τῆς Ρώμης²⁴. Σκοπὸς του δέν θεωροῦμε πὼς ἦταν ἡ ἄρση τῆς αὐτοκεφαλίας ἢ ἡ ἀσέβεια πρὸς τοὺς κανόνες, ἀλλὰ ἡ εὐρυθμὸς λειτουργία τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ ἡ διαφύλαξη τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως²⁵.

Τὸ δέ δογματικὸ ζήτημα ποῦ θεωροῦσε καὶ σοβαρότερο ἦταν ἡ προσθήκη στὸ σύμβολο τῆς πίστεως, ἢ ὁποῖα ὡς πρὸς τὸ τυπικὸ της μέρος ἀποτελοῦσε παράβαση τῶν ὄρων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ διακοπή τῆς Παραδόσεως ποῦ ἤθελε τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης νά ἀκολουθεῖ τις ἀποφάσεις τους. Ὡς πρὸς τὸ οὐσιαστικὸ του μέρους ὁ Γερμανὸς τὸ θεωροῦσε ὡς καινοφανὲς δόγμα τὸ ὁποῖο εἰσήγε τὴν ἐκ δύο αἰτίων ὑπαρκτικὴ προέλευση τοῦ Πνεύματος. Περιαίνοντας τὸν προβληματισμὸ του ὁ πατριάρχης θεωρεῖ ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι ἐφευρέτες νέων δογμάτων καὶ κανόνων, τοὺς ὁποῖους εἰσάγουν παρανόμως

22. Ἡ θεωρία τῆς Ρώμης περὶ τοῦ Πέτρου ὡς κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀντιμετωπίσθηκε μέ δριμύτητα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ 13ου αἰ. καὶ μέ πλῆθος θεολογικῶν καὶ κανονικῶν ἐπιχειρημάτων, στὰ ὁποῖα ὁμως ἔλειπε τόσο ἡ ὁμοιογένεια ὅσο καὶ ἡ συστηματικότητα. Μόνο μετὰ τὸν 14ο αἰ. οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι θά ἀντιληφθοῦν τις πραγματικὲς αἰτίες καὶ προϋποθέσεις τῆς λατινικῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ θά ἀντιδράσουν μέ περισσότερη ἐπιμέλεια. Πρβλ. J. Meyendorff, «Saint Pierre, sa primauté et sa succession dans la theologie byzantine», στὸ *La primauté de Pierre dans l'Église orthodoxe*, Neuchatel 1960, σ. 93-115· D. T. Strotmann, «Les coryphées Pierre et Paul et les autres Apôtres», *Irenikon* 1963, σ. 164-176· Fr. Dvornic, *Byzance et la Primauté Romaine*, Paris 1964, σ. 139 κ.έ.

23. Κ. Σάθα, Β΄ ἐπιστολή, σ. 15-16.

24. Σχετικὰ μέ τὸ θέμα τῆς ἔντασης ποῦ προκλήθηκε ἀπὸ τις ἐπεμβάσεις τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Β΄ καὶ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νεοφύτου βλ. Κ. Χατζηψάλτη, «Σχέσεις τῆς Κύπρου πρὸς τὸ ἐν Νικαία βυζαντινὸν Κράτος», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 28 (1964), 134 ἔ.

25. Ὁ Γερμανὸς στὴν πρώτη του ἐπιστολὴ δικαιολογεῖ τὴν ἐπέμβασή του μέ τὰ ἑξῆς: «... τὸ τε γὰρ τοσοῦτον ἐγκαταλειφθῆναι λαὸν προστασίας ἄτερ ποιμαντικῆς ὧν τὰ αἵματα ἐζητήται παρὰ τῷ Θεῷ ἐκ τῆς τῶν ποιμαίνοντων χειρὸς, μεγάλην τὴν εὐθύνην ἔχει τὸ κατάκριμα...». Πρβλ. ἐπίσης Γ. Κονιδάρη, ὁ.π., σ. 116-177, ὅπου ἐκτίθεται ἡ νομοκανονικὴ παράδοση καὶ τὰ πλαίσια λειτουργίας τοῦ αὐτοκεφάλου καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριαρχείου.

στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ καὶ τελικὰ προβαίνει σὲ πλήρη ἀπαγόρευση τοῦ ἐκκλησιασμοῦ τῶν πιστῶν σὲ ναοὺς καὶ ἐνορίες ποὺ εἶχαν ὑπαχθεῖ στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καὶ προτείνει τὴν κατά μόνας προσευχὴ παρὰ τὴν κοινωνία μὲ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦς. Χαρακτηρίζει δὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπισκόπους ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο ὡς λατινόφρονες²⁶.

Οἱ δύο αὐτές ἐπιστολές εἶναι ἐνδεικτικὲς κάποιων δεδομένων βάσει τῶν ὁποίων σκεφτόταν καὶ ἐνεργοῦσε ὁ Γερμανός Β΄. Στὴ συνείδησή του οἱ Λατῖνοι ἀνῆκαν ἀκόμη στὴν ἐνιαία Ἐκκλησία, ὄφειλαν νὰ ὑπακούουν στοὺς αὐτοὺς κανόνες μὲ τοὺς Ὁρθοδόξους, ἐνῶ ἡ ἀποκοπὴ τους καὶ ἡ καταδίκη τους ὡς αἰρετικῶν δὲν ἦταν κάτι τετελεσμένο, ἀφοῦ κάτι τέτοιο προϋπέθετε λόγῳ τῆς σημασίας του ἀπόφαση οἰκουμενικῆς συνόδου, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἐλήφθη²⁷. Τὸ τελευταῖο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν ἀποφατικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κρίνονται τὰ «καινοφανῆ ἐνεργήματα» τῶν Λατίνων, καὶ ἀπὸ τὴν σημασία ποὺ ὁ Γερμανός ἀποδίδει στὴν μὴ τήρηση τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων. Πάνω στὸ τελευταῖο μάλιστα στηρίζει καὶ τὸ ἄκυρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, ποὺ ἐπέβαλε ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος στοὺς Ὁρθοδόξους ποὺ δὲν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν δικαιοδοσία του. Ὁ Γερμανός δὲν κάνει λόγο γιὰ ἄλλα ζητήματα, στὰ ὁποῖα διαφέρουν οἱ Λατῖνοι τῶν Ὁρθοδόξων, ὅπως τὰ ἄζυμα, ἡ νηστεία καὶ πλῆθος ἄλλων μικροτέρων διαφορῶν²⁸ ποὺ τὰ προηγούμενα χρόνια (1205-1220) κωδικοποιημένα σὲ λιβέλλους κυκλοφοροῦσαν εὐρύτατα μεταξὺ

26. Κ. Σάθα, Β΄ ἐπιστολή, σ. 16-18.

27. Ὡς τὴν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους οἱ ἀπόψεις τῶν κανονολόγων τῆς ἐποχῆς ποικίλλουν. Ἡ ἔνταση ποὺ προκλήθηκε μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἓνα πολιτικὸ γεγονός τεράστιας σημασίας γιὰ τὸν τότε κόσμο, ὅπως ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους, ἀλλὰ εἶναι λάθος νὰ ὑπερτονίζεται ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος καὶ νὰ ἀποσιωπᾶται ἡ ἐκκλησιαστικὴ του. Ἡ ἔνταση ἦταν κυρίως ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιλογῶν τοῦ παπισμοῦ, ὁ ὁποῖος προερχόμενος ἀπὸ τὴν Γρηγοριανὴ μεταρρύθμιση, εἶδε σ' αὐτὸ τὸ πολιτικὸ γεγονός τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὁραματισμῶν του γιὰ παγκόσμια κυριαρχία. Ἡ ὀρθότητά τῆς ἀποψῆς μας ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν λατινικῶν καὶ ἑλληνικῶν πηγῶν, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ στέκεται διστακτικὸ νὰ χαρακτηρίσει μὲ σκληρὲς ἐκφράσεις τὴν ἄλλη πλευρά, ἐνῶ προοδευτικὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν παπικὴ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ παίρνει χαρακτῆρα εὐθείας ἀντιπαράθεσης ποὺ καταλήγει στὴν ἐξ ἀμφοτέρων ἐκτόξευση ἀναθεματισμῶν. Πρὸβλ. Α. Rees, *The Catholic Church and the Corporate Reunion. A Study of the Relations between East and the West from the Schism of 1054 to the Council of Florence*, Westminster 1940, σ. 10 ἑ.· P. Lemerle, «Byzance et la Croisade», *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, vol. VIII, Storia del Medioevo, Florence 1955, σ. 615-620· M. Zaborov, «La rapauté et la prise de Constantinople par les Croisés», *Vizantijskij Vremnik* 5 (1952), 152-177· M. Zaborov, «Les préliminaires de la quatrième Croisade», *VV* 6 (1953), 223-235· U. Congar, «Quatres siècles des desunions et d'affrontement. Comment Grecs et Latins se sont appréciés réciproquement au point de vue ecclésiologique», *Istina* 12 (1968) 138 ἑ.

28. Μόνον στὴν Α΄ ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς Κυπρίους κάνει ἀναφορά στὸ «τετριχωμένον τοῦ πάγωνος», ὑπονοώντας ἔμμεσα τὴν διαφορὰ μὲ τοὺς Λατίνους.

τῶν Ὁρθοδόξων. Ὁ λόγος τῆς σιωπῆς του νομίζουμε πὼς βρίσκεται στὴν ἀκολουθούμενη τακτικὴ τῶν Λατίνων, οἱ ὅποιοι τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἐπέβαλαν τὴν χρῆση τῶν ἀζύμων ἢ ἄλλων ἐθίμων τους, ἀλλὰ ἐπεδίωκαν σὲ πρώτη φάση τὴν κατοχύρωση τοῦ πρωτείου τοῦ Ρωμαίου ποντίφηκα. Ὡς πρὸς τὰ λειτουργικὰ ἔθιμα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐξίσωναν τὶς δύο παραδόσεις, ἀποδέχονταν τὴν ἐγκυρότητα τῆς χρήσης τοῦ ἔνζυμου ἄρτου καὶ ἐπιχειροῦσαν τὴν ἀμοιβαία τους ἀποδοχὴ²⁹. Δὲν θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ὑποστηρίξουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Γερμανὸς ἀποσιωπᾷ τὴν ἄποψή του γιὰ τὰ ἄζυμα, ἐπειδὴ φοβᾶται πὼς θὰ προκαλέσει περισσότερο θόρυβο καὶ ἔνταση καὶ δὲν θὰ διευκόλυνε τὴν διαποίμανση τῶν Ὁρθοδόξων. Ἔτσι θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ κινήσει ὁ ἴδιος ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο πρακτικὰ δὲν ὑφίστατο³⁰.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου στὴν Πέτρα κινεῖται σὲ αὐστηρότερα πλαίσια. Ἡ ἀδυναμία τοῦ ἐκδότη³¹ νὰ τὴν χρονολογήσει μᾶς ὀδήγησε ἀρχικὰ νὰ τὴν ἐντάξουμε στὸ γενικότερο πλάνο ἀντιμετώπισης τῶν Λατίνων καὶ τῶν δεδομένων, ποὺ τροφοδοτοῦν τὴν διαμόρφωσή της. Ἡ σκληρὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖται, ἢ προτροπὴ πρὸς τὸ μαρτύριο καὶ ἢ παράθεση τοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς δόγματος τῆς Ρώμης ὡς καινοφανοῦς καὶ αἰρετικοῦ, συνηγοροῦν στὴν ἄποψη ὅτι ἐγγράφη μετὰ τὸ μαρτύριο τῶν Κυπρίων (1231), μετὰ τὶς ἀποτυχίες τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου τὸ 1234, καὶ σίγουρα μετὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη πρὸς τὸν Γερμανό (1235-36), στὴν ὁποία γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ λόγος γιὰ τὸ καθαρτήριο πῦρ³². Θεωροῦμε λοιπὸν πιθανότερο νὰ

29. Τὸ θέμα τῶν ἀζύμων ἔχει μιά μακρὰ προϊστορία στὴν ἀντιλατινικὴ γραμματεία. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Λατίνων τὴν περίοδο αὐτὴ γίνεται προσπάθεια συμβιβασμοῦ ποὺ ὁμως θὰ προσκρούσει στὴν σταθερὴ θέση τῶν Ὁρθοδόξων γιὰ τὸν ἀντικανονικὸ καὶ ἀντιπαραδοσιακὸ του χαρακτήρα. Στὴν περίπτωσή τῶν Κυπρίων, σύμφωνα μὲ τὴν διήγηση τοῦ μαρτυρίου τῶν «Ἁγίων τριῶν καὶ δέκα ὁσίων πατέρων τῶν διὰ πυρὸς τελειωθέντων», ἡ αἰτία τῆς ἀγριότητος τῶν Λατίνων δὲν ἦταν ἡ μὴ ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τους καὶ τῶν ἐθίμων τους ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Κανταριωτίσσης, ἀλλὰ ἡ μὴ παραδοχὴ ὡς ἐγκυρῆς τῆς λατινικῆς παράδοσης τῶν ἀζύμων καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς αἰρετικῶν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Βλ. Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1873, τ. Β', σ. 20-39. Γιὰ τὶς ἐν γένει σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Λατίνων στὴν Κύπρο πρβλ. Η. J. Magoulias, «A study in Roman and Greek Orthodox Relations on the Island of Cyprus between the years A. D. 1196-1360», *The Greek Orthodox Theological Review* 10 (1964), 75-106· Κ. Π. Κύρρη, «Ἡ ὁργάνωση τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς φραγκοκρατίας», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου* 2 (1993), 149-186· Χρ. Μαιτζέου, «Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι: Ἡ εἰκόνα τοῦ ἄλλου στὸν πρώτο αἰῶνα φραγκικῆς κυριαρχίας στὴν Κύπρο», Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συμποσίου «Ἡ Κύπρος καὶ οἱ Σταυροφορίες», Λευκωσία 1995, σ. 47-57.

30. Ἀντιθέτως μετὰ τὸ 1230 οἱ παπικὲς ἐντολὲς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου εἶναι σαφῶς ἀσθηρότερες καὶ συνίστανται στὸν ἀναθεματισμὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἱερέων ποὺ δὲν τελοῦν τὴν θεία Εὐχαριστία μὲ ἄζυμο ἄρτο.

31. J. Gill, *An unpublished letter of Germanus*, σ. 142-150.

32. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη, Μητροπολίτου Κερκύρας τὸ ὁποῖο ὡς ὑπὸ -

συντάχθηκε ἡ ἐπιστολὴ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1236-1237, ἀφοῦ τὸ γενικότερο πνεῦμα τῆς συνάδει μὲ τὰ τεκταινόμενα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο ἡ ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ συνοπτικὴ ἔκθεση τῶν λατινικῶν ἐκτροπῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν ἀνακεφαλαίωση ὅλων τῶν αἱρέσεων (ἐκφραση πού ἀπαντᾷ ἰδιαίτερα συχνά στὴν ἀντιλατινικὴ γραμματεία τοῦ 13ου αἰ.). Εἰδικότερα ὁ Πατριάρχης θεωρεῖ ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ἀζύμου ἄρτου στὴν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας εἶναι ἐκτροπὴ πρὸς τὴν αἵρεση τοῦ Ἀπολλιναρίου καὶ τοῦ Ἀρείου, ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευση τοῦ Πνεύματος ἐπανεισάγει τίς δοξασίες τῶν Μάνεντος, Μαρκίωνος, Σίμωνος καὶ Μακεδονίου, οἱ ὁποῖοι ὑποστήριζαν τὴν ὄντολογικὴ ἱεράρχηση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τέλος ἡ γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανιζόμενη σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο τοῦ πατριάρχη διδασκαλία περὶ καθαρτηρίου πυρός θεωρεῖται ὅτι ἐπανεφέρε στὸ προσκήνιο τὴν αἱρετικὴ διδασκαλία τοῦ Ὁριγένη περὶ ἀποκατάστασης τῶν πάντων³³.

Μετά τὴν ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ προσέγγιση ὁ Γερμανός κρίνει χρήσιμο νὰ ὑπενθυμίσει στοὺς μοναχοὺς ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μὲ τοὺς Λατίνους ὀδηγοῦσε στὴν αἵρεση καὶ στὴν ἀπώλεια τῶν ψυχῶν τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ μίμηση τῶν ἀγωνισαμένων καὶ μαρτυρησάντων ὑπὲρ τῆς «πατροπαράδοτου πίστεως» καὶ κατὰ τῶν λατινικῶν καινοτομιῶν ἦταν ἡ ἀρμόζουσα ὁδὸς γιὰ τοὺς ἐπιζητοῦντες τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρία.

Ἡ σκληρὴ γλῶσσα ἐναντίον τῶν Λατίνων σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ κατανοεῖται μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐκτράχυνσης τῶν σχέσεων Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, μετὰ τίς διώξεις πού ἐπιβλήθηκαν στὰ Ὁρθόδοξα μοναστήρια, στοὺς ἱερεῖς καὶ μητροπολίτες πού δέν ἀποδέχονταν τὴν δικαιοδοσία τοῦ Λατίνου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μελέτη τῆς παπικῆς ἀλληλογραφίας τῆς περιόδου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τίς μεθόδους πού χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ καμφθεῖ τὸ φρόνημα τῶν Ὁρθοδόξων³⁴. Ἡ ὅλη στρατηγικὴ πού ἀκολουθήθηκε ὀφείλουμε νὰ διευκρινήσουμε, εἶχε μελετηθεῖ καὶ ἀποφασισθεῖ κατὰ τὴν διάρκειά τῆς συνόδου τοῦ Λατεράνου τὸ 1215 καὶ περιλαμβάνεται στίς ἀποφάσεις τῆς³⁵, ἐνῶ οἱ ρίζες τῆς βρῖσκονται

μνημα ἐστᾶλη στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γερμανό Β΄, τίς συνθήκες γιὰ τίς ὁποῖες ἐγγράφη, τὴν ἔκδοσή του καὶ τὴν χρονολόγησή του βλ. P. M. Roncaglia, *Georges Bardanes, metropolite de Corfou et Barthelemy de l'ordre Franciscain*, Rome 1953· J. M. Hoek and R.-J. Loenertz, *Nikolaos-Nectarios von Otranto, Abt von Casole, Ettal* 1965, σ. 155 κ.έ.

33. J. Gill, *An unpublished letter of Germanus*, σ. 144-147. Ὁ Γερμανός στὰ ζητήματα πού τίγονται ἐντὸς τῆς ἐπιστολῆς συνοψίζει τὴν προγενέστερη πατερικὴ παράδοση τῶν δύο τελευταίων αἰώνων.

34. Τὸ περιεχόμενο τῆς παπικῆς ἀλληλογραφίας καθὼς καὶ οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τῆς Ρώμης παρουσιάζονται μὲ ἀρκετὴ ἀντικειμενικότητα ἀπὸ τὸν J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, σ. 55 κ.έ.

35. Ἡ σύνοδος ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τρία ζητήματα πού ἄπτονται τῶν σχέσεων τῶν δύο

στά διαδραματιζόμενα στή Δύση μετά τό 1100 καί στόν «περί περιβολῆς ἀγώνα».

Ἐνα ἀκόμη παράλληλο γεγονός συντέλεσε, ὥστε τό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1230 ὁ Γερμανός νά στραφεῖ πλέον ὀργανισμένος πρὸς τή Ρώμη, πού ἐφεξῆς κατηγορεῖται ἀνοικτά ὡς αίρετική. Οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου τοῦ Νυμφαίου (1234) μπορεῖ νά ἀνοιξαν σέ ἓνα κλίμα ἀλληλοκατανόησης καί εἰλικρινοῦς διάθεσης ὑπερκερασμοῦ τῶν προβλημάτων, ἀλλά ἔκλεισαν στό ἐντελῶς ἀντίστροφο ἐπίπεδο, παρὰ τίς προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Βατάτζη νά περισώσει καί νά οἰκονομήσει τά πράγματα. Ἡ προκλητική συμπεριφορὰ τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων (ἡ ὁποία προκαταβολικά ἀνιχνεύεται στήν ἀπάντηση τοῦ πάπα)³⁶, ἡ γνώση τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου τοῦ θεολογεῖν καί τῆς νόθευσης τῶν πατερικῶν κειμένων, καί ἡ ἀμοιβαία ἀλληλοεκτόξευση ἀναθεματισμῶν πρὸς τό τέλος, διέψευσαν τίς προσδοκίες πού ἐμφάνιζε νά εἶχε ὁ Γερμανός στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας κατὰ τήν περίοδο ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν μέ τόν πάπα. Εἶναι θεωροῦμε λαθασμένο νά κατηγορεῖται γιά ὑποκρισία καί ὑποταγή στίς αὐτοκρατορικές πιέσεις, ὅταν ἀλληλογραφεῖ

Ἐκκλησιῶν. Τό πρῶτο ἀφοροῦσε τοὺς τρόπους συμμόρφωσης τῶν ἀντιφρονούντων ὀρθοδόξων ἱερέων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν αίρετικούς τοὺς Λατίνους, δέν ἀποδέχονταν τό βάπτισμά τους καί δέν λειτουργοῦσαν σέ ναοὺς στοὺς ὁποίους λειτουργοῦσαν Λατῖνοι πρὶν τόν «καθαρισμό» τους. Τά μέτρα πού ἡ σύνοδος ἔλαβε συνίσταντο στόν διωγμὸ τῶν ἀντιφρονούντων ἱερέων καί στήν στήριξη τῶν δικαιωμάτων τους καί τῶν οἰκονομικῶν τους προνομίων. Τό δεύτερο σχετιζόταν μέ τά ὄρια καί τά προνόμια τῶν τεσσάρων ἄλλων πατριαρχείων. Τῆ σειρά τους ἐντὸς τῆς ἱεραρχίας τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν τὴν ὄριζε ὁ θρόνος τῆς Ρώμης, ὡς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Τό ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν ἀποδιδόταν στόν ἐκλεγέντα ἐπίσκοπο, ἀφοῦ πρῶτα ὀρκιζόταν «πιστότητα καί ὑπακοή» στόν ἐπίσκοπο Ρώμης. Τέλος τό τρίτο ἀσχολεῖτο μέ τὴν συνύπαρξη τῶν ἐπισκόπων Λατίνων καί Ὀρθοδόξων στίς ἴδιες πόλεις. Ὡς πρὸς τό θέμα αὐτό ἡ σύνοδος καθόριζε ὅτι σέ μία πόλη ἡ περιοχὴ δέν μποροῦν νά συνυπάρξουν δύο ἢ τρεῖς ἐπίσκοποι, ἀναλόγως τῆς σύνθεσης τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ μόνο ἓνας, ὁ ὁποῖος μέ τὴν ἀπαραίτητη πιστότητά του στή Ρώμη καί στόν κανόνα τῆς πίστεως τῆς, ὀφείλει νά φροντίζει γιά τὴν τέλεση τῶν ἱεροτελεστιῶν καί τῆς λειτουργίας σύμφωνα μέ τά λειτουργικά ἔθιμα καί τὴ γλώσσα τῶν πομψινομένων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν τὴ συναντοῦμε τά ἐπόμενα χρόνια σέ ὅλες τίς φραγκοκρατούμενες ὀρθόδοξες περιοχές. Πρβλ. γιά τὴν σύνοδο αὐτὴ R. Foreville, *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965, σ. 254-257, 347-349· G. Alberigo, *Les Conciles Oecumeniques*, t. 1, Paris 1994, σ. 186-188 καί t. 2, 505-507, 513.

36. Ὁ Γρηγόριος Θ' στήν μετριοπαθῆ καί πλήρη συγκατάβασης ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ Β' ἀπάντησε μέ τρόπο πού πιθανόν ἐξόργισε τὴν σύνοδο καί τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως θεωρεῖται ὡς τόπος αἵρέσεων καί σχισμάτων, ὅπου μόνο μέ τὴν ἐπικλησὴ τῆς Θείας βουλῆς μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ ἡ παρουσία σ' αὐτὴ καί ἡ «ἐκλαμψη» μεγάλων πατέρων, ὅπως ἡ Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Μ. Βασίλειος καί ὁ Κύριλλος. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀποδέχεται τίς δύο λειτουργικὲς παραδόσεις ὡς ἰσότητες, ἀφοῦ ὅπως δείχνει ὅλη του ἡ ἐπιστολὴ τὸ κεντρικὸ τῆς θέμα εἶναι τὸ πρωτεῖο. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἡ ἀποψὴ του στήν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ὅτι ὁ Γερμανός Β' στήν προηγούμενη ἐπιστολὴ του ἀναγνωρίζει τὸ πρωτεῖο καί τὴν ὑπεροχικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, γεγονός πού μᾶλλον ὀφείλεται σέ λαθασμένη μετάφραση στὰ λατινικά τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου.

μέ τόν πάπα, καθὼς στίς ἐπιστολές αὐτές δέν χρησιμοποιεῖ πλάγια σχήματα συμβιβασμοῦ, ἐκθέτει τίς διαφορές καί προτείνει τρόπους λύσεων μέ βάση τήν πατερικότητα τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοξης, ἡ πίστη στήν ὁποία τόν ἀνάγκασε μετά τή σύνοδο τοῦ Νυμφαίου νά ἀπορρίπτει κάθε προσέγγιση μέ τούς Λατίνους καί νά προτείνει στούς μοναχοῦς τό μαρτύριο.

II. ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β΄ ΩΣ ΒΑΣΗ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΡΩΜΗ

Κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς λατινοκρατίας, τό πρωταρχικό ζητούμενο τοῦ παπισμοῦ στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή ἦταν ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου κατά τά πρότυπα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καί ἡ ἄμεση ἀναγνώριση τοῦ πρωτείου ὑπεροχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Τόσο γιά τόν Ἰννοκέντιο Γ΄ ὅσο καί γιά τόν Γρηγόριο Θ΄ ἡ κατάληψη τῶν Ὁρθοδόξων ἀπό τούς Λατίνους ἦταν ἐνταγμένη μέσα στό μυστήριο τῆς Θείας Οἰκονομίας, στό ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία, γιατί μία εἶναι ἡ κεφαλή τῆς, ὁ πάπας Ρώμης, ἀπό τόν ὁποῖο ἀπορρέουν ὅλα τά προνόμια καί δικαιώματα τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν καί στόν ὁποῖο διαφυλάσσεται διαχρονικά ἡ ὀρθή πίστη³⁷.

Στήν ἀντίληψη αὐτή ἐντάσσεται ὡς αὐτονόητη ἡ τοποθέτηση Λατίνων πατριαρχῶν στή θέση τῶν Ὁρθοδόξων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δέ συμμετοχή τους στή σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τό 1215 καθόριζε κατά τήν παπική ἀντίληψη τόν οἰκουμενικό της χαρακτήρα καί τήν ἐπαναφορά τῶν πλανηθέντων Ὁρθοδόξων λαῶν ὑπό τήν καθοδήγηση τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης. Τό πόσο λανθασμένη ἦταν αὐτή ἡ ἀνάλυση τῶν πραγμάτων δέν ἄργησε νά φανεῖ, καθὼς οἱ Ὁρθόδοξοι πληθυσμοί ἀναζήτησαν καί τελικά κατόρθωσαν νά ἔχουν τούς δικούς τους ἱεράρχες, οἱ ὁποῖοι ἐπανακαταλάμβαναν τίς ἔδρες τους, μόλις αὐτές ἐλευθερώνονταν ἀπό τούς Ἕλληνες ἡγεμόνες. Ἡ πίστη στόν συνοδικό τρόπο διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τήν πενταρχία τῶν πατριαρχῶν, ἐντός τῆς ὁποίας διαφυλάσσεται ἡ τάξη καί περιφρουρεῖται ἡ ἀκεραιότητα τῆς πίστεως, βρισκόταν στόν ἀντίποδα τοῦ θεωρητικοῦ προτύπου τῆς Ρώμης, τό ὁποῖο παρ' ὅτι ἐφαρμοζόταν στήν Δύση δέν γινόταν καί ἐκεῖ καθολικά ἀποδεκτό.

Οἱ δύο αὐτές ἐκκλησιολογικές προοπτικές πού ἐξελικτικά διαμορφώθηκαν καί ἀποτυπώθηκαν στήν προγενέστερη γραμματεία ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἐπανασυντίθενται καί ἐπαναδιατυπώνονται στίς ἀνταλλαγεῖσες ἐπιστολές με-

37. Ἐντύπωση προκαλεῖ καί ἡ ἐκπεφρασμένη θέση τοῦ Γρηγορίου Θ΄ στήν ἐπιστολή του πρὸς τόν Γερμανό περὶ τῆς Ρώμης ὡς πηγῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, στήν ὁποία ἀντιαναλαμβάνει ἡ προγενέστερη καί μακροχρόνια διαμάχη στόν δυτικό κόσμο «περὶ περιβολῆς». Βλ. τήν ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ πάπα στόν Κ. Σάθα, *δ.π.*, σ. 46-47.

ταξύ του Γερμανού Β΄ και του πάπα Γρηγορίου Θ΄, και στίς επιστολές του ίδιου προς τον Λατίνο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και προς τον πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιο. Στίς επιστολές δέ του πάπα και του πατριάρχη ἡ σύγχρονη δυτική ἔρευνα διαπιστώνει παραδόξως τὴν παραδοχή ἐκ μέρους του Γερμανού του πρωτείου του πάπα³⁸.

Οἱ επιστολές μποροῦν νά χωριστοῦν σέ δύο περιόδους, οἱ ὁποῖες ὀρίζονται ἀπό τὴν στάση του Γερμανού ἔναντι τῆς Ρώμης. Στὴν πρώτη περίοδο ἐντάσσονται οἱ επιστολές πού γράφθηκαν πρὶν τὸ 1235 καὶ τὴν σύνοδο του Νυμφαίου καὶ οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν προβλημάτων καὶ τὴν ἐλπίδα ὑπέρβασής τους. Στὴν δεύτερη περίοδο 1235-1240, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐκτράχυνση τῶν σχέσεων τῶν δύο πλευρῶν, ἐντάσσονται ἡ ἐπιστολή πρὸς τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων καὶ ἡ ἐπιστολή πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱ. Μ. του Βαπτιστοῦ Ἰωάννη.

1. Πρώτη περίοδος 1223-1235

Στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Γρηγόριο Θ΄ (1232) ὁ Γερμανός θεωρεῖ πῶς τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα μετὰ τὴν ἀφιξη τῶν Λατίνων στὴν Ἀνατολή, ἐπισπεύδουν τὴν ἀναζήτηση λύσης στὰ μακροχρόνια προβλήματα μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Διαπιστώνει μάλιστα μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ὄχι τὴν ἐπαναπροσέγγιση, ὅπως ὀραματιζόταν ὁ παπισμός, ἀλλὰ τὴν περαιτέρω ἀπομάκρυνση³⁹. Καὶ καθὼς ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ἀμφότερες οἱ πλευρές πιστεύουν ὅτι ἡ κάθε μία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της κατέχει τὴν πληρότητα τῆς ἀλήθειας καὶ πουθενά δέν σφάλει οὔτε χρῆζει διόρθωσης, στὸ μόνο γεγονός πού ὀφείλουν νά προσβλέπουν, ὥστε νά ξεπεραστοῦν τὰ δογματικά καὶ κανονικά προβλήματα εἶναι ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἀναζήτηση στοὺς Πατέρες καὶ στὴν Παράδοση τῆς ἐπαλήθευσης αὐτῶν πού ἡ κάθε μία ὑποστηρίζει. Οἱ ἐλπίδες αὐτῆς τῆς διαδικασίας κατὰ τὸν Γερμανό βρῖσκονται στὸν θεσμό τῆς πενταρχίας, ὅπου ἐντὸς τῶν ἀρχῶν της μποροῦν νά ξαναβροῦν

38. P. M. Roncaglia, *Les frères Mineurs et l'Église Grecque Orthodoxe au XIIIe siècle (1231-1274)*, Rome 1954, σ. 37-38.

39. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς προβληματικῆς του Γερμανού Β΄ δέν ἔτυχε τῆς ἀνάλογης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές πού θέλουν τὸν πατριάρχη νά ὑπηρετεῖ τὰ πολιτικά σχέδια του Βατάτζη. Ἡ ἐπιστολή πρὸς τὸν πάπα καὶ ἡ ἀκολουθούμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο τακτικὴ ἀλληλοκατανόησης, προσέγγισης καὶ ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων θεωροῦμε πῶς ἐντασσόταν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν του γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη διαποίμανση τῶν λατινοκρατούμενων περιοχῶν καὶ τὴν παύση τῶν διώξεων καὶ τῶν πιέσεων πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους. Ἡ ἀγνοία του Γερμανού Β΄ γιὰ τὰ ἐπισυμβάντα στὴν Δύση τοὺς προηγούμενους δύο αἰῶνες καὶ τὴν θεωρητικὴ τους βάση δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴν αἰσιοδοξία του γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς κοινῆς. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς βλ. στὸν Κ. Σάθα, ὁ.π., σ. 39-46.

τὴν ὁμόνοια καὶ τὴν εἰρήνη. Οἱ ἐκφραστικοὶ τύποι ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Γερμανός καὶ ἡ δομὴ τῆς σκέψης του προϋποθέτουν ὅτι οἱ Λατῖνοι συμπεριλαμβάνονται στὴ Μία, Ἀποστολικὴ καὶ Καθολικὴ Ἐκκλησία, στίς παραδοσιακὲς δομὲς τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νά ἐξευρεθοῦν οἱ τρόποι καὶ οἱ μέθοδοι ἀνάλυσης τῶν διαφορῶν καθὼς καὶ οἱ θύρες ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα.

Στὴν ἴδια συνάφεια κινεῖται καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς καρδινάλιους ἡ ὁποία μέχρι σήμερα παραμένει ἀνέκδοτη καὶ μᾶς ἦταν γνωστὴ μόνο ἀπὸ μιὰ κακόπιστη μετάφραση στὰ Λατινικά⁴⁰. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς εἶναι μοναδική, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε γιὰ τὸν 12ο καὶ 13ο αἰ., ἀφοῦ γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπευθύνεται στὸ κοκλάβιο τῶν καρδινάλιων μὲ σκοπὸ νά τοὺς ἐπισημάνει τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συνοδικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας τόσο σέ τοπικὸ ὅσο καὶ σέ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ρόλου τους σ' αὐτόν. Ὁ τρόπος συγγραφῆς ὑποδηλώνει καὶ πάλι τὴν κοινὴ πεποιθὴση περὶ δύο ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες λόγω τῆς ἐχθρότητας τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀπώλεσαν τὴν ὁμόνοια καὶ τὴν εἰρήνη ποὺ χαρακτηρίζε τις σχέσεις τους πρὶν. Ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἐπανεύρεση αὐτοῦ τοῦ τρόπου συνύπαρξης καὶ κοινωνίας εἶναι ἡ κινούσα δύναμη, ἡ ὁποία διακατέχει τὸν Γερμανό Β'. Ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτέλεσαν ἀμφοτέρως πύργους ἰσχύος ὅταν στὴν μία ἢ στὴν ἄλλη βαλόταν ἡ Ὁρθοδοξία ἢ ἡ ἐλευθερία τῆς Ἐκκλησίας⁴¹. Δέχεται ἐπίσης ὁ πατριάρχης τὴν παράδοση ποὺ συνδέει τὴν Ρώμη μὲ τὸν Ἀπόστολο Πέτρο⁴², ἀλλὰ τὴν συνδέει ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ Πέτρου νά μαρτυρήσει τὴν ὀρθή πίστη καὶ τὴν ἀναίρεση ἀπὸ τὸν Παῦλο τῶν προτάσεων του στὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο, τεκμηριώνοντας ἔτσι τὰ ὅσα προηγουμένως ἐξέθεσε γιὰ τὸν συνοδικὸ τρόπο διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ παραλληλισμὸς αὐτὸς προβάλλει τὴν ἀλληλοσυμπλήρωση καὶ τὸν ἀλληλοσεβασμὸ τῶν Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων διάδοχοι καὶ ἀκόλουθοι εἶναι οἱ προεστῶτες τῶν δύο ἐκκλησιῶν⁴³. Τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τοῦ πρωτείου Ρώμης ἀναιρεῖται ἄμεσα μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἀντίθεσης Πέτρου καὶ Παύλου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ συνέργεια καὶ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν Ἀποστόλων καὶ ὡς συνακόλουθο τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι «μυστήριον βαθυτέρας οἰκονομίας», καθὼς ὁ μόνος ἀνεκδέχης καὶ ὁ μὴ χρήζων βοηθείας εἶναι ὁ Θεός⁴⁴. Ὁ Γερμανός προχωρεῖ ἕνα βῆμα ἀκόμη

40. Βλ. ὑποσημείωση 6 τῆς παρούσης ἐργασίας.

41. Ἡ παράθεση τῶν ὑποσημειώσεων γίνεται ἀπὸ τὸν κώδικα 1379 τῆς ΕΒΕ, φφ. 447ν-448γ.

42. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀντιρρητικὴ παράδοση δέν συμφωνεῖ πάντα, καθὼς ἄλλοι συγγραφεῖς εἰδικὰ τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ. ἀμφισβητοῦν τὴν ἀπόδοση τῆς Ἀποστολικότητος τῆς Ρώμης στὸν Πέτρο.

43. 1379 ΕΒΕ, φ. 448ν.

44. Ὁπ., φφ. 447ν, 448ν.

συγκρίνοντας ἔμμεσα τὴν καθολικότητα (μέ τὴν ἔννοια τοῦ χώρου) τῆς Ρώμης μέ αὐτή τῆς Κωνσταντινούπολης, προβάλλοντας τὴν οἰκουμενικότητά της. Στὴν προτεινόμενη ὀνομασία τῆς Ρώμης ὡς μητέρας Ἐκκλησίας προβάλλει ἀνάλογο χαρακτηριστικό τῆς Κωνσταντινούπολης ἢ ὁποία θεωρεῖται μήτηρ Ἐκκλησία γιὰ τοὺς Ἰβηρες, τοὺς Ἀβασγούς, τοὺς Ἀλανούς, τοὺς Ἀλαστούς (Λαζούς), τοὺς Γότθους, τοὺς Χαζάρους, τοὺς ἀμέτρητους Ρώσους καὶ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι ὑπακούουν εἰς αὐτὴν «μένοντες ἀπαρασάλευτοι εἰς τὴν ἀρχαίαν ὀρθοδοξίαν». Ὁ συλλογισμὸς του κατακλείεται ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς Ρώμης «ὡς πρώτης ἀδελφῆς καὶ πρεσβυτέρας» πού ἀποδίδει στὴν ὁλότητά του τὴν ἀντίληψη τῶν Βυζαντινῶν⁴⁵.

Ἡ τελευταία ἐπιστολή τοῦ Γερμανοῦ πού κινεῖται σέ αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτὴ πρὸς τὸν Λατῖνο πατριάρχη στὴν Κωνσταντινούπολη⁴⁶, ἂν καὶ ἐντὸς τῆς διαπιστώνονται τὰ πρῶτα δείγματα τῆς σκληρῆς του στάσης. Τό ὕφος τῆς ἐπιστολῆς δείχνει τὴν δύσκολη θέση τοῦ Γερμανοῦ Β΄ νά ἀπευθυνθεῖ στὸν παράνομο καταπατητὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἑδρας πρὸς ὑποστήριξη αὐτῶν πού μαρτυροῦν καὶ διώκονται ἐπειδὴ δέν ἀποδέχονται τὸν Λατῖνο πατριάρχη ὡς κανονικὸ ἐπίσκοπο. Διατηρεῖ ἔτσι ὅλα τὰ δυνατὰ προσχήματα, ὥστε νά μὴν ἔξοργίσει τὸν ἀποδέκτη καὶ συγχρόνως νά παρέμβει ἀποτελεσματικά ὑπὲρ τῶν δεινοπαθούτων Ὀρθοδόξων.

Ἡ ἴδια ἢ προσφώνηση φανερώνει ὅτι ὁ Λατῖνος πατριάρχης εἶναι ἐπίσκοπος τῶν Λατίνων κατοίκων τῆς περιοχῆς καὶ τοποτηρητὴς τοῦ πάπα, χωρὶς καμία σύνδεση μέ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐπισημαίνονται ἐκ νέου οἱ ἀπόψεις του περὶ ἀλληλεξάρτησης καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσης τῆς Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης, ὅταν αὐτὲς βρισκόνταν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ἡ αὐστηρὴ ὀριοθέτηση καὶ ἱεράρχηση ἀπὸ τίς Οἰκουμενικὲς Συνόδους τῶν πέντε ἐκκλησιῶν, πού ἀπαρτίζουν τὸν χριστιανικὸ κόσμον. Τό τελευταῖο πιστεύουμε ὅτι ἀποτελεῖ ὑπανιγμὸ γιὰ τὴν ἀντικανονικὴ ἐπέμβαση τοῦ πατριάρχου τῶν Λατίνων στίς ἐπισκοπές καὶ ἐνορίες τῶν Ὀρθοδόξων καὶ φανερώνει γιὰ πολλοστὴ φορὰ τὴν συμπερίληψη τῶν Λατίνων στὴν Μία Ἐκκλησία.

Ἡ αἰτία τῆς διχόνοιας καὶ τοῦ φθόνου ταυτίζεται ἀπὸ τὸν Γερμανὸ μέ τὸ ἀνόμοιον καὶ διάφορον τῆς θυσίας, ὑπονοώντας τὴν διαμάχη τὴν σχετικὴ μέ

45. Ὁπ., φφ. 448v, 449r.

46. Οἱ γνώμες τῶν ἐρευνητῶν δίστανται σχετικὰ μέ τὸν χρόνο γραφῆς καὶ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ Devreesse τὴν χρονολογεῖ τὸ 1230, ἐνῶ οἱ Laurent καὶ Gill πιθανολογοῦν τὴν συγγραφή της τὸ 1234. Συμφωνοῦμε μέ τὴν θέση τοῦ πρώτου καθὼς ὁ Γερμανὸς Β΄ δέν κάνει λόγο πουθενά γιὰ τίς διαπραγματεύσεις μέ τὸν πάπα Γρηγόριο Θ΄, οὔτε γιὰ τίς συζητήσεις στὴν σύνοδο τοῦ Νυμφαίου, οἱ ὁποῖες θά ἦταν γνωστὲς καὶ στὸν λατῖνο πατριάρχη. Τμήματα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς ἐξέδωσαν οἱ Th. Uspenskij, *Organisation du second empire bulgare*, σ. 75-78 καὶ Ἀνδρ. Δημητρακόπουλος, *Ὀρθόδοξος Ἑλλάς*, Λευψία 1872, σ. 40-43.

τά ἄζυμα, μέ τήν ὑπέρβαση τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων ἀπό τήν Ρώμη καί τήν προσθήκη στό σύμβολο τῆς πίστεως. Δηλώνεται ἐπίσης ὅτι ἐκτός τῶν προαναφερθέντων πού κάνουν τούς Ὁρθοδόξους «τῆς ὑποταγῆς τῆς λατινικῆς ἐκφεύγειν ὡς φεύγει τις ἀπό πυρός», ἡ σθεναρῆ ἄρνηση τῶν Ὁρθοδόξων νά ὑποκύψουν στό θέλημα τοῦ Ρώμης, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ πού ἐπέβαλε σ' ὅλους ὅσοι ὑποτάχθηκαν στόν ἐπίσκοπο Ρώμης, καθώς ἐπίσης καί σ' αὐτούς πού συγκοινωνοῦν μαζί τους, ἐπειδή δι' αὐτῆς τῆς ἐνέργειας προδίδουν τούς ἱερούς κανόνες καί τά πατροπαράδοτα ἔθη τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γερμανός κατακλείει τήν ἐπιστολή του αἰτούμενος τήν ἀπελευθέρωση τῶν φυλακισθέντων καί τήν παύση τῶν διώξεων ὧν δέν ἀποδέχονται τήν ὑποταγή τους στήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἐπικαλούμενος τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας πού θέλει οἱ ποιμένες νά μήν ἐπιμένουν στήν διά τῆς βίας διαποίμηση τοῦ ποιμνίου τους, οὔτε στήν ἀλλαγὴ γνώμης τῶν αἰρετικῶν, ὅταν αὐτοὶ μετά τίς συνεχεῖς παραινήσεις τῆς Ἐκκλησίας ἐμμένουν στίς δοξασίες τους. Τό τελευταῖο ἀποδεικνύει τό πόσο λίγο γνώριζε ἡ Ἀνατολή τήν αὐστηρή κανονικὴ παράδοση πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ στήν Δύση μετά τόν 9ο αἰώνα καί ἀφοροῦσε τόν ἐξοντωτικὸ διωγμὸ τῶν μὴ ὑποταγέντων, ἀκόμη καί ἡγετῶν καί λαῶν στήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης⁴⁷.

Θά ἦταν παράλειψη νά μήν ἀναφερθοῦν τρία σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἐκκλησιολογικῆς του σκέψης, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται στὰ λατινικά καί ἑλληνικά πρακτικά τῆς Συνόδου τοῦ Νυμφαίου⁴⁸. Στίς ἀπαιτήσεις τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων νά ἐπέλθει συμφωνία μεταξύ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Ρώμης, ὁ Γερμανός Β΄ ἀδυνατεῖ νά ἀνταποκριθεῖ καθώς στήν Σύνοδο δέν ἦσαν παρόντες ὅλοι οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι. Γι' αὐτό καί ζητεῖ μετά τήν λεπτομερῆ καταγραφή τῶν διαφορῶν τήν σύγκληση μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, πού θά ἐπιλύσει τελεσίδικα τὰ διάφορα ζητήματα. Εἶναι ὑπέρμαχος τοῦ συνοδικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἐκκλησίας καί ὑποστηρικτῆς τῶν δικαιοδοσιακῶν ὁρίων τῆς κάθε μίας. Δέν φαίνεται νά ἀποδέχεται τόν ρόλο πού τοῦ ἀποδίδει ὁ πάπας, θεωρώντας τον ὡς τόν ἐκκλησιαστικὸ ἡγέτη ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ θεωρεῖ τόν ἑαυτό του πρωτόθρονο μεταξύ ἴσων στήν Ἀνατολή⁴⁹.

Τό δεύτερο στοιχεῖο εἶναι διασυνδεδεμένο μέ τήν πατερικὴ παράδοση καί

47. Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθήνα 1994, τ. Β΄, σ. 330-373.

48. Ὡς ἑλληνικά πρακτικά τῆς συνόδου μποροῦμε νά ἀποδεχθοῦμε τὰ κείμενα πού μᾶς ἄφησε τόσο ὁ Γερμανός ὅσο καί ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης, τὰ ὁποῖα συγκρινόμενα μέ τὰ λατινικά πρακτικά παρ' ὅτι μαρτυροῦν περὶ τῶν ἰδίων γεγονότων παρουσιάζουν σημαντικὲς διαφορές. Πρβλ. E. Munitiz, «A. Reappraisal of Blemmydes First Discussion with the Latins», *Byzantinoslavica* 51 (1990), 20-26.

49. G. Golubovich, *Disputatio Latinorum et Graecorum*, σ. 444.

τήν ἐγκυρότητά της. Ὁ Γερμανός Β' ρητά ὀρίζει καί ἀποδέχεται ἀνεπιφύλακτα ὡς ἀπόλυτο ὀδηγὸ τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν Πατέρων μόνο τὰ γραφέντα καί λαληθέντα καί κυρωθέντα συνοδικῶς καί ὅσα «κατὰ μόνως γραφέντα» συμφωνοῦν μέ αὐτά. Ἡ θέση του στηρίζεται στήν νόθευση τῶν διαφόρων πατερικῶν ἔργων πού κυκλοφοροῦσαν εὐρύτητα καί στήν πάγια ἀντίληψη τῆς Ἀνατολῆς ὅτι οὐδεὶς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας μεμονωμένα κατέχει τό ἀλάθητο. Στήν περίπτωση δέ, πού κάποιος πατέρας ἐκφράζει διαφορετική ἢ ἀντίθετη γνώμη μέ αὐτά πού συνοδικῶς ἔχουν ἐκτεθεῖ, τότε βεβαιότερα καί ἀσφαλέστερα θεωροῦνται τὰ «συνοδικῶς καί κοινῶς ἐκτεθέντα»⁵⁰.

Τέλος τό τρίτο ἀφορᾷ τήν μεθοδολογία τοῦ Γερμανοῦ ὡς πρὸς τόν τρόπο ἀποδοχῆς τῶν ἀναθεματισμῶν τῶν Λατίνων. Τό κείμενο πού ἐπεξεργάζεται τις λατινικές αἰτιάσεις καί τούς ἀναθεματισμούς, κατακλείεται μέ τήν ἀπόφανση ὅτι μέ τήν παραπάνω ἐπιχειρηματολογία της ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καταδικάζει καί ἀναθεματίζει ὅλους τούς Πατέρες καί τις Οἰκουμενικές Συνόδους, πού σέ καμμιά περίπτωση δέν συμφωνοῦν μέ τὰ καινοφανῆ της δόγματα. Ὁ ἴδιος δέ καί ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως συντάσσεται ἀνεπιφύλακτα μέ τούς παραπάνω, ἀψηφώντας τόν ἀναθεματισμό τῆς Ρώμης⁵¹. Ἀποφεύγει νά χρησιμοποιήσει ἀφορισμούς καί ἀναθέματα, ἐπιμένοντας στήν αὐτόματη ἀποκοπή τῆς Ρώμης ἀπὸ τήν Μία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία.

II. Δεύτερη περίοδος 1235-1240

Στήν περίοδο αὐτή κατὰ τήν ὁποία ὁ Γερμανός ἀποκτᾷ πλέον ἀποκρυσταλλωμένη γνώμη γιά τις θέσεις τῆς Ρώμης καί τις θεωρητικές της καταβολές ἐντάσσεται καί ἡ συγγραφή τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τόν Ἀθανάσιο Ἱεροσολύμων.

Πρόκειται γιά ἀπαντητική ἐπιστολή τοῦ Γερμανοῦ Β' ⁵² στήν ἐνθρονιστήρια ἐπιστολή τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου, στήν ὁποία περιλαμβάνεται ὁμολογία πίστεως καί καταγγέλεται ἡ ἐκτροπή τῆς Ρώμης ἀπὸ τήν ὀρθή πίστη. Ἡ τεκμηρίωση τῆς ἐκτροπῆς γίνεται μέ τήν παράθεση τῶν τριῶν βασικῶν διαφοροποιήσεων τῆς Ρώμης ἀπὸ τήν πίστη καί τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας: α) τήν προσθήκη στό Σύμβολο τῆς πίστεως καί τῶν συνακόλουθων ἐπιπτώσεων στήν Τριαδολογία, β) τήν χρήση τῶν ἀζύμων καί γ) τήν περί πρωτείου θεωρία. Καί γιά τὰ τρία ἡ Ρώμη ἀποκόπτεται μόνη της ἀπὸ τό σῶ-

50. Φραγκ Ἀλτερ, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζῆ*, σ. 142, 146, 147, 149.

51. Φραγκ Ἀλτερ, *Χρονικόν Γεωργίου Φραντζῆ*, σ. 149.

52. Βλ. παραπάνω σ.

μα τῆς ἐνιαίας Ἐκκλησίας, ἀφοῦ πλέον διαπιστώθηκε ἡ πλάνη τῆς μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ ἐπισκόπου τῆς. Ὁ Γερμανός Β΄ ἀκολουθεῖ τὴν προγενέστερη ἀντιρρητικὴ παράδοση πού θέλει τὸν παραβαίνοντα καὶ νοθεύοντα τοὺς Ὅρους καὶ τὰ Σύμβολα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων νὰ ἀποκόπτεται αὐτόματα ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας⁵³.

Στὴν περὶ πρωτείου παπικὴ ἀντίληψη ὁ Γερμανός Β΄ σταδιακὰ ἐκθέτει μιά σειρά ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναιροῦν τὴν παράδοση τῆς Ρώμης πού θέλει τὸν Πέτρο νὰ διατηρεῖ πρωτεῖο ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἀποστόλων. Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημά του εἶναι ὅτι ἀποδέχεται μίαν κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὑποστηρίζουν τὰ παπικὰ κείμενα, ὄχι ὁμοῦ τὸν Πέτρο ἢ τὸν διάδοχό του ἀλλὰ τὸν Χριστό, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημά του ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν παραδοχὴ τοῦ πάπα, ὅτι ἐπιλέχθηκε ὁ Πέτρος ὡς κεφαλὴ τῶν χριστιανῶν λόγῳ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁμολογίας του γιὰ τὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ ὁ Γερμανός Β΄ προτείνει τὸν Ἰωάννη γιὰ τὴν πληρότητα τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας περὶ τοῦ Λόγου στό Εὐαγγέλιό του. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ἀνάγεται στὴν σύνδεση πού ἐγίνε τὸν 9ο αἰ. ἀπὸ τὸν Μ. Φώτιο καὶ τὸν Ἅγιο Ἰγνάτιο τῆς Ἀποστολικότητος τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέ τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη⁵⁴. Τέλος τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πέτρου ἀναγνωρίζονται ἀπὸ ὅλη τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ σὲ καμμία περίπτωση δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἢ μεταβίβασή τους στὸν ἐπίσκοπο Ρώμης. Ἡ βασικὴ ὁμοῦ ἀντίληψη τοῦ Γερμανοῦ ἐκφράζεται πρὸς τέλος τῆς ἐπιστολῆς καὶ συνοψίζει τὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν τάξη τῶν πέντε πατριαρχείων, πού παρομοιάζονται μέ τὶς πέντε αἰσθήσεις⁵⁵. Ἡ Ρώμη ὁμονοοῦσα καὶ ὁμοφρονοῦσα εἶναι ἡ πρώτη τῆ τάξει Ἐκκλησία. Αὐτὴ τῆς τὴν τιμὴ θά ἀπολαμβάνει καθ' ὅσον θά διατηρεῖ ἀλώβητη τὴν πίστη καὶ τὶς παραδόσεις. Ἡ στέρηση καὶ ἡ μὴ ἀναγνώριση τοῦ πρωτείου τῆς τὴν συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο ὀφείλεται στὴν παρεκτροπὴ τῆς ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς πίστεως καὶ στὴν διακοπὴ τῆς κοινωνίας τῆς μέ τὶς ἄλλες ἐκκλησίες.

Συνοψίζοντας τὴ στάση τοῦ Γερμανοῦ καὶ τὶς ἐκκλησιολογικὲς του θέσεις μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἐπιμέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν ἐδράζεται

53. A. Pavlov, *Kritič eskie opyty po istorii drevnejši greco-russkoj protiv latinijam*, σ. 158-169.

54. Περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ καὶ τὴν προβληματικὴ πού ἀναπτύχθηκε πρβλ. Βλ. Φειδᾶ, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διακονία του», στό συλλογικὸ τόμο *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο*, Ἀθήνα 1989, σ. 11-39.

55. Τὴν ἴδια θέση ὑποστηρίζει ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματηρός σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἰννοκέντιο Γ΄, τὸ 1200. Βλέπε τὴν ἔκδοση τῆς ἐπιστολῆς στὸν J. Spiteris, *La Critica Bizantina del Primato Romano nel secolo XII*, Roma 1979, σ. 325-326.

στήν κοινότητα τῆς πίστεως καί στόν σεβασμό τῶν ἱερῶν κανόνων καί τῆς Παράδοσης.

2. Ἡ Ρώμη ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀνήκουσα στήν κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅσο ὁμονοεῖ καί ἀκολουθεῖ τούς κανόνες καί τήν Παράδοση αὐτή, χωρίς νά τῆς προσδίδεται καμμία πρωτεύουσα σημασία πέραν τῆς «πρεσβυτέρας ἀδελφῆς».

3. Ρώμη καί Κωνσταντινούπολη θεωροῦνται ἰσότιμες ἀκόμη καί στόν ρόλο τους ὡς Μητέρες τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν διαφόρων ἐθνῶν πού προσήλθαν στόν Χριστιανισμό.

4. Ἡ διακοπή τῆς κοινωνίας καί ἡ διχόνοια ἐμφανίζονται ἀπό τήν στιγμή πού ἡ Ρώμη εἰσάγει καινοφανῆ δόγματα καί κανόνες, πού ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τούς ὅρους τῶν Συνόδων καί τήν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καί εἰσπηδᾷ στά δικαιοδοσιακά ὅρια τῶν ἄλλων πατριαρχείων.

5. Ἡ Λατινική Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζεται ἀρνητικά στό ἔργο τοῦ Γερμανοῦ μέσα ἀπό τά δεδομένα πού ἡ λατινοκρατία τόν τροφοδοτεῖ. Τά προβλήματα διαποίμανσης καί μεθοδευμένης συρρίκνωσης τοῦ δικαιοδοσιακοῦ καθεστώτος τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς φαντάζουν στά μάτια του ὡς ὑπέρβαση τῶν κανόνων καί τῶν παραδόσεων καί ὡς διατάραξη τῆς εὐταξίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης ἡ διά τῆς βίας ἀποδοχή τῆς ἐγκυρότητας τῶν λειτουργικῶν ἐθίμων τῆς Ρώμης, τόν ἀναγκάζει νά καταπολεμήσει τίς δοξασίες αὐτές ὡς μὴ σύμφωνες μέ τήν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε νά σταθεῖ καθοδηγητής καί ἀρωγός τῶν διωχθέντων γιά τήν αὐστηρή ἐμμονή τους στά παραδεδομένα ἀπό τούς Πατέρες.